

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาถึงบทบาทของพระภิกษุสงฆ์ในการสงเคราะห์ชุมชนในครั้งนี้อยู่ที่ศึกษาอาศัยแนวคิด ทฤษฎีต่างๆและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สำหรับใช้เป็นแนวทางในการวางกรอบความคิด เพื่อช่วยให้สามารถอธิบายปรากฏการณ์เกี่ยวกับการสงเคราะห์ชุมชนกรณีปัญหาโรคเอดส์ โดยบทบาทของพระสงฆ์ได้อย่างละเอียดซึ่งแนวคิดและงานวิจัยเหล่านี้ประกอบด้วย

1. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาท
2. บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ในสังคมไทย
3. ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
4. แนวคิดเกี่ยวกับการสงเคราะห์ชุมชน
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาท

เมื่อกล่าวถึงเรื่องพฤติกรรมหรือการกระทำของบุคคล สิ่งที่จะละเว้นไม่ได้ในการพิจารณาถึงการแสดงพฤติกรรมคือบทบาทของบุคคล เพราะการแสดงพฤติกรรมหรือการกระทำของบุคคลมีความเชื่อมโยงกับบทบาทที่พึงมีของบุคคล เป็นการแสดงให้เห็นว่าตนเองเป็นใคร อยู่ในสถานภาพใดและควรมีบทบาทพฤติกรรมอย่างไร

สงวน สุทธิเลิศอรุณ (2522, หน้า 24-25) กล่าวว่าบทบาทเป็นผลรวมของสิทธิและหน้าที่บุคคลย่อมแสดงบทบาทตามสิทธิและหน้าที่ ตามสถานภาพ ซึ่งการแสดงบทบาท แบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะคือ

1. บทบาทที่เป็นจริง (Actual Role) เป็นบทบาทที่เจ้าของสถานภาพแสดงจริง ซึ่งอาจจะเป็นบทบาทที่สังคมคาดหวัง หรือบทบาทที่ตนเองคาดหวัง หรืออาจไม่เป็นบทบาทที่ตนเองหรือสังคมคาดหวังก็ได้

2. บทบาทตามความคาดหวัง (Expected Role) เป็นบทบาทที่ผู้อื่นคาดหวังว่าเจ้าของบทบาทควรมีบทบาทเช่นไร

3. บทบาทตามลักษณะการรับรู้ (Perceived Role) เป็นบทบาทที่เจ้าของสถานภาพรับรู้ ว่าตนเองควรมีบทบาทอย่างไร

ดังนั้นบทบาทจึงเป็นความคาดหวังทางการกระทำว่า ในสถานภาพหนึ่งๆ บุคคลควรจะมีบทบาทอย่างไร โดยมีการเรียนรู้เป็นกระบวนการสำคัญเพื่อให้ทราบว่าแต่ละบุคคลจะต้องแสดงบทบาทอย่างไร ซึ่งการเรียนรู้บทบาทนี้จะเกิดจากการเลียนแบบอย่างและการสังเกตจากบุคคลที่เราเชื่อถือ เพื่อนำมาเป็นแบบอย่างของบทบาทของตน ที่จะแสดงต่อผู้อื่นในสถานการณ์ต่างๆ ในสังคมที่ตนเองต้องการ แต่ทั้งนี้การเสนอภาพของตนเองหรือการแสดงบทบาทและการสวมบทบาทนี้ อาจจะสอดคล้องหรือขัดแย้งกับความคาดหวังของสังคมก็ได้ แต่อย่างไรก็ตาม การที่บุคคลจะรู้ว่าควรปฏิบัติอย่างไรในสถานภาพหรือสถานการณ์นั้นๆ แนวคิดที่จะสามารถทำให้เข้าใจบทบาทได้ก็คือคำกล่าวของ Mead (ดูสิต น้าฝน, 2531, หน้า 16) ที่กล่าวว่าบุคคลจะรับทัศนคติของบุคคลอื่นๆ ทัวไปที่เกี่ยวข้องกับตัวเขาหรือจากการที่ Cooley (ดูสิต น้าฝน, 2531, หน้า 18) กล่าวว่าบุคคลจะใช้บุคคลอื่นเป็นกระจกสะท้อนลักษณะและผลของความรู้สึกและพฤติกรรมของบุคคล เพื่อดูว่าคนอื่นมองและคาดหวังตัวเขาอย่างไร ซึ่งทำให้เชื่อมโยงไปถึงกระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งเมื่อบุคคลในสถานภาพต่างๆ มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันย่อมต้องมีการเรียนรู้บทบาทของตนว่าควรเป็นอย่างไร

ในการศึกษาครั้งนี้ จะใช้ทฤษฎีบทบาทวิเคราะห์พฤติกรรมการสงเคราะห์ชุมชนของบุคคลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายทั้งที่เป็นบทบาทตามอุดมคติและบทบาทที่ปรากฏจริง ที่พระสงฆ์ประชาชนทั่วไป ผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยโรคเอดส์ ตลอดจนผู้ที่ได้รับผลกระทบอันเนื่องมาจากโรคเอดส์ ซึ่งบทบาทตามอุดมคติหรือบทบาทที่คาดหวังก็คือบทบาทที่อยู่ในระดับความคิดส่วนบุคคลคือคิดว่าจะกระทำหรือแสดงพฤติกรรมตอบสนองต่อสิ่งเร้าอย่างไร แต่ยังไม่ได้กระทำจริงๆ ส่วนในบทบาทที่ปรากฏจริงหรือพฤติกรรมบทบาทนั้นเป็นบทบาทที่อยู่ในระดับของการกระทำจริงไม่ใช่เพียงระดับความคิดเท่านั้น อย่างไรก็ตามบทบาทที่ปรากฏจริงก็มีความสัมพันธ์กับบทบาทตามอุดมคติ (อริสธรรม ดิระดอม, 2527, หน้า 104) การนำเอาทฤษฎีบทบาทมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์ครั้งนี้ เพื่ออธิบายให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องของการแสดงพฤติกรรมของบุคคลทุกฝ่าย โดยเฉพาะพระสงฆ์ให้มีความครอบคลุมทั้งปัจจัยส่วนบุคคลและปัจจัยทางสังคมประกอบกันได้อย่างชัดเจน ทั้งพฤติกรรมที่พระสงฆ์คิดหรือแสดงออกมาและพฤติกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากความคาดหวังของคนในสังคม

2. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของพระภิกษุสงฆ์ในสังคมไทย

บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ที่มีต่อชุมชนในอดีต

หน้าที่โดยตรงของพระสงฆ์ตามที่บัญญัติคือ เป็นผู้ให้ธรรมเป็นทานคือการให้ธรรมะ โดยการชี้แจงแนะนำในเรื่องหลักความดีงาม หรือหลักการที่จะช่วยให้สังคมมนุษย์ประสบแต่สิ่งที่ดีงาม ดังนั้นโดยหลักการแล้วพระภิกษุสงฆ์มีหน้าที่ที่จะต้องกระทำเพื่อประโยชน์สุขของมวลชน ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศหลักการนี้แก่พระภิกษุสงฆ์รุ่นแรก นับแต่ประกาศพระศาสนาว่า ให้พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายจงจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขของชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย (ประยุทธ์ ปยุตโต, 2513, หน้า 10) ส่วนพระองค์ก็ทรงบำเพ็ญพุทธจริยาเป็นแบบอย่างเพื่อประโยชน์สุขแก่ผู้อื่นอย่างแท้ ดังจะเห็นได้จากหลังจากที่ทรงตรัสรู้สำเร็จพุทธภาวะแล้วก็ทรงหวนกลับไปสอนประชาชนให้รู้จักหลักธรรม ทรงเกี่ยวข้องกับชนทุกชั้น ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ลงไป เพื่อให้คนเหล่านั้นพ้นทุกข์และประสบความสุขอย่างแท้จริง แม้จะปรินิพพานไปแล้วพระภิกษุสงฆ์ผู้สืบทอดพระศาสนาที่ทรงยึดถือคำสอนของพระองค์เป็นหลักปฏิบัติสืบมา ความสัมพันธ์ระหว่างพระภิกษุสงฆ์กับชาวบ้านจึงคงเป็นไปอย่างแน่นแฟ้น ทั้งนี้เพราะคำสอนทั้งฝ่ายธรรมและวินัยได้กำหนดให้ชีวิตของพระสงฆ์ผูกพันกับสังคมของคฤหัสถ์ โดยพื้นฐานพระภิกษุสงฆ์ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมวินัย เพื่อประโยชน์แก่สังคมเรื่อยมา นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

หน้าที่และความผูกพันของพระภิกษุสงฆ์ที่มีต่อสังคมโดยหลักธรรม

คำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายธรรมและวินัย ได้กำหนดให้ชีวิตของพระสงฆ์เกี่ยวเนื่องและผูกพันอยู่กับสังคม โดยพื้นฐานทีเดียว รูปแบบความสัมพันธ์ภายในของสังคมสงฆ์แบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ ความสัมพันธ์ภายในสังคมสงฆ์ระหว่างพระภิกษุสงฆ์ด้วยกันเอง และความสัมพันธ์ภายในสังคมส่วนรวมระหว่างพระภิกษุสงฆ์กับคฤหัสถ์

1. ความสัมพันธ์ภายในสังคมสงฆ์ เห็นได้จากบทบัญญัติต่าง ๆ ในวินัยของสงฆ์ให้มีความเป็นอยู่ร่วมกันเป็นวัดหรือสำนักสงฆ์ กำหนดเขตสีมา อุโบสถ การรับภิกษา การสังฆกรรม การอุปสมบท การระงับอธิกรรม ฯลฯ ตลอดจนข้อกำหนดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ภายในคณะสงฆ์ มีการเคารพกันตามอาวุโส (สยามสมาคม, 2513, หน้า 8)

2. ความสัมพันธ์กับสังคมคฤหัสถ์ พระภิกษุสงฆ์ถูกกำหนดให้ฝากชีวิตไว้กับคฤหัสถ์ตามข้อวินัย ทั้งนี้เพราะพระภิกษุสงฆ์ คือ ผู้อุทิศตนให้แก่การศึกษาและปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังจะต้องละเว้นความสุขและความสะดวกสบายในการครองเรือน จึงเป็นบุคคลที่น่าเคารพยกย่องสรรเสริญของคฤหัสถ์ จึงช่วยเหลือท่านให้ได้ปฏิบัติธรรมอย่างเต็มที่ด้วยการถวายอาหาร ปัจจัย

ต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการยังชีพ ส่วนพระภิกษุก็ตอบแทนคฤหัสถ์ด้วยความเมตตา กรุณา นำเอาหลักธรรมมาเผยแผ่อบรมสั่งสอนจนเป็นหลักกว่าพระภิกษุสงฆ์อาศัยคฤหัสถ์ในด้านอามิสทาน คฤหัสถ์อาศัยพระภิกษุสงฆ์ด้านธรรมทาน อันเป็นการอาศัยซึ่งกันและกัน เพื่อนำไปสู่การสิ้นทุกข์ของทั้ง 2 ฝ่าย (พระราชวรานี, 2533, หน้า 12-14)

โดยเหตุที่พระภิกษุสงฆ์มีความสัมพันธ์กับสังคมอย่างแน่นแฟ้นเช่นนี้ พระพุทธเจ้าจึงได้กำหนดหน้าที่ของพระภิกษุสงฆ์ที่พึงมีต่อสังคมไว้ 2 ด้านคือ หน้าที่ต่อตนเองและหน้าที่ต่อผู้อื่น

1. หน้าที่ต่อตนเองคือต้องศึกษาพระธรรมให้รู้และเข้าใจคำสอนจนบรรลุผลสำเร็จเป็นขั้นๆตามระดับความสามารถและสามารถแนะนำผู้อื่นได้ด้วย ส่วนการปฏิบัติก็คือปฏิบัติตามหลักธรรมเพื่อความบริสุทธิ์ของสถาบันสงฆ์และเพื่อสืบพระศาสนาต่อไป (สยามสมาคม, 2513, หน้า 60)

2. หน้าที่สำหรับผู้อื่น คือ พระภิกษุสงฆ์พึงจะทำเพื่อประโยชน์แก่สังคม 3 ด้านใหญ่ ๆ คือ การให้การศึกษ การเผยแผ่และการสงเคราะห์ บทบาทในด้านต่างๆเหล่านี้ล้วนเป็นประจักษ์พยานอย่างที่ว่าพุทธศาสนามีความสำคัญต่อชุมชนในอดีตกาล ตลอดจนได้แสดงให้เห็นถึงบทบาทของสถาบันสงฆ์ในการพัฒนาสร้างสรรค์ให้แก่ชุมชน เป็นเรื่องที่ได้มีการใคร่ครวญให้ได้รับรู้กันมาเป็นเวลานานแล้ว ดังปรากฏในรูปของจารึกคำสอนและชาดกต่างๆ ทางพระพุทธศาสนาที่เผยแพร่ออยู่ในปัจจุบัน

2.1 บทบาททางการศึกษา หากจะมองบทบาทของพระภิกษุสงฆ์ที่มีต่อชุมชนในอดีตแล้ว จะเห็นได้ชัดในแง่ที่เกี่ยวกับการศึกษาเพราะกล่าวกันว่า การเกิดและแพร่ไปของพระพุทธศาสนาคือการเปิดและขยายโอกาสทางการศึกษาแก่ประชาชนโดยแท้ (พระราชวรานี, 2522, หน้า 1) พร้อม ๆ กับการขยายตัวของพระพุทธศาสนาก็ได้สร้างความเจริญก้าวหน้าทางการศึกษาอย่างมากมาย ดังที่วัดได้กลายเป็นศูนย์กลางการศึกษาอันสำคัญ และยิ่งใหญ่ระดับมหาวิทยาลัยในโลกสมัยโบราณ ถึงขนาดมีผู้สันนิษฐานไว้ว่า ประเทศอินเดียซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของพระพุทธศาสนาในยุคการศึกษารุ่งเรืองในอดีตนั้น มีสถิติผู้รู้หนังสือถึงร้อยละ 60 ของจำนวนประชากรทั้งหมด

ซึ่งแต่เดิมสังคมอินเดียมีข้อแบ่งแยกระหว่างวรรณะทำให้คนวรรณะต่ำไม่มีโอกาสทางการศึกษา พระพุทธเจ้าทรงให้โอกาสทางการศึกษาแก่คนกลุ่มนี้ โดยการสั่งสอนอบรมและให้คณะภิกษุสงฆ์ ของพระองค์ทำหน้าที่สืบทอดแนวคิดในการให้การศึกษาระบบแก่ประชาชน ด้วยการจาริกออกไปในชนบทที่ห่างไกล ร่วมทุกข์ร่วมสุขและชี้หลักการครองชีวิตที่ค้ำจุนแก่ประชาชน อันเป็นการศึกษานอกโรงเรียนแบบดั้งเดิม และเป็นการศึกษามวลชนอย่างแท้จริง (พระราชวรานี, 2519, หน้า 3) นอกจากนี้ในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็กล่าวไว้อย่างชัดเจนในเรื่องการอบรมสั่งสอนแนะนำผู้อื่นให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยดีตามหลักศีลธรรม

2.2 บทบาททางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การเผยแผ่คือ การช่วยให้มีการประพฤติปฏิบัติธรรมตามหลักของพระพุทธศาสนา แผลออกไปในสังคมอย่างกว้างขวาง ได้วางวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในด้านปฏิบัติตนของพระภิกษุต่อประชาชน โดยการสั่งสอนพระภิกษุผู้เป็นสาวก ว่าพระภิกษุจะต้องถือหลักการอดทน ส่ำรวมอยู่ในศีล ไม่ก่อศัตรูด้วยการก่อนและเบียดเบียนหรือก้าวร้าวผู้อื่น ต้องบำเพ็ญสมาธิจิตมั่นไม่หวั่นไหว จากการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่วางไว้อย่างรัดกุมนี้ จึงปรากฏว่าการเผยแผ่เป็นไปอย่างได้ผล เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาต่อผู้ที่ได้พบเห็น สามารถชักจูงให้ประชาชนเคารพเชื่อฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเจริญแนวตามพระพุทธองค์อย่างแท้จริง

ยิ่งในสมัยหลังพุทธปรินิพพาน การเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ทวีความสำคัญและเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อสืบทอดพระศาสนาให้คงอยู่และเพื่อสั่งสอนให้ประชาชนได้เจริญรอยตามแนวทางของพระพุทธเจ้าให้กว้างขวางออกไป การเผยแผ่ครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช โดยมีการจัดตั้งขบวน “พระธรรมทูต” เพื่อส่งพระภิกษุออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่าง ๆ ทั้งในและนอกเขตชมพูทวีปครั้งแรกในโลก ซึ่งยังผลให้พระพุทธศาสนาได้เข้ามาตั้งมั่นประดิษฐานในดินแดนที่เป็นที่ตั้งของประเทศไทยในปัจจุบันและในดินแดนอื่นๆ อีกหลายแห่ง บทบาทของพระธรรมทูตดังกล่าวยังมีความสำคัญในฐานะเป็นต้นแบบของโครงการพระธรรมทูต อันเป็นโครงการพัฒนาชุมชนชนบทของไทยที่ดำเนินการโดยพระภิกษุสงฆ์ในปัจจุบันนี้อีกด้วย (อารียา ลิมสุวณฺ์, 2526, หน้า 20)

2.3 บทบาททางการสงเคราะห์ ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาได้ปรากฏเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการสงเคราะห์และการพัฒนาชุมชน ทั้งในรูปของนิทาน คำสอน และบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงๆ มากมาย เรื่องต่างๆ เหล่านี้ได้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาสนับสนุนการเข้าไปมีบทบาทในสังคมของพระภิกษุสงฆ์ และยกย่องการกระทำที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขต่อสาธารณชนกล่าวคือ ในนิทานธรรมบท เรื่องที่กล่าวถึงต้นกำเนิดของพระอินทร์หรือท้าวมังฆวาน ได้มีข้อความที่แสดงว่าการปรับปรุงท้องถิ่นให้เจริญก้าวหน้าหรือที่เรียกกัน ในสมัยนี้ว่าการพัฒนาชุมชนนั้นเป็นงานที่ได้กระทำมาตั้งแต่ในอดีต โดยพระอินทร์หรือที่เชื่อกันในคติทางพระพุทธศาสนาว่าเป็นพระโพธิสัตว์ชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้า ในสมัยที่เกิดเป็นมนุษย์ชื่อ มังฆมานพ ได้นำผู้คนทำการพัฒนาท้องถิ่นด้วยการทำความสะอาดสถานที่ต่างๆ สร้างถนนหนทาง ศาลาที่พักคนเดินทาง ขุดบ่อน้ำกินน้ำใช้ สร้างสะพานและสิ่งอันเป็นสาธารณประโยชน์อื่นๆ เป็นจำนวนมาก ซึ่งบุญกุศลที่เกิดจากการทำงานดังกล่าว ได้ส่งผลให้มังฆมานพและคนอื่นๆ ได้ขึ้นไปเสวยสุขบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นการตอบแทน (หริศ เรื่องฤทธิ์ และทองพูน สุทรหลวง, 2509, หน้า 250-261)

บทบาทในการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์เริ่มต้นอีกครั้งหนึ่งในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการคือ พระสงฆ์ส่วนหนึ่งเข้าไปพัฒนาโดยการร้องขอจากรัฐบาลหรือร่วมมือกับรัฐบาลในขณะที่บางส่วนต้องการทำงานอย่างอิสระ มีกลยุทธ์ในการพัฒนาเป็นของตนเอง (สมบูรณ์ สุขสำราญ, 2530, หน้า 33) การที่พระสงฆ์ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนากับทางราชการทั้งทางด้านการอบรมศีลธรรม การแนะนำด้านอาชีพ การศึกษา การอนามัย ตลอดจนถึงการก่อสร้างถาวรวัตถุ จึงทำให้พระสงฆ์เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนนั้น เป็นบทบาทที่ยังถกเถียงกัน มีทั้งเห็นด้วยและไม่เห็นด้วยแตกต่างกันออกไปเช่น ปิ๋ว อึ้งภากรณ์ (2514, หน้า 46) ได้มองบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนไว้ว่า จำเป็นอย่างยิ่งที่พระสงฆ์จะต้องออกไปพัฒนาโดยเฉพาะทางด้านศีลธรรม เพราะถ้าสังคมขาดศีลธรรมแล้ว การพัฒนาประเทศไม่ว่าจะพัฒนาไปในทำนองใดย่อมจะบกพร่องไม่สมบูรณ์และยิ่งจะพัฒนาไปในเป้าหมายที่ผิด โดยอาจจะเน้นการพัฒนาทางด้านวัตถุมากกว่าความเจริญในทางปัญญา ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดของพุทธทาสภิกขุ (สุภาพธรรม ณ บางช้าง, 2526, หน้า 86) ซึ่งไม่เห็นด้วยกับบทบาทในการพัฒนาทางด้านวัตถุของพระสงฆ์ โดยให้เหตุผลว่าพระสงฆ์ไม่ควรให้ความร่วมมือเกี่ยวกับงานสังคมสงเคราะห์หรือการพัฒนาอะไรของประชาชนโดยตรง แต่ควรเข้าไปมีบทบาทให้ประชาชนมีความเจริญก้าวหน้าปลอดภัยทางจิตวิญญาณ พระสงฆ์จะต้องทำหน้าที่ประทับระครองจิตวิญญาณไม่ให้เกิดความทุกข์ ความร้อน ความโง่และความหลงใหลในการประกอบกิจการงานของตน ซึ่งพระธรรมญาณมุนี (2533, หน้า 28) ก็ได้มีแนวความคิดตรงกันกับทัศนะข้างต้น คือ มีความเห็นว่าพระสงฆ์ควรมีบทบาทในการพัฒนาคุณธรรมเป็นหลัก พัฒนาของกินของใช้เป็นส่วนประกอบ ส่วนผู้ครองเรือนนั้นควรจะพัฒนาของกินของใช้ที่อยู่อาศัยเป็นหลัก พัฒนาคุณธรรมเป็นส่วนประกอบ

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ (2534, หน้า 17) กลับมองบทบาทของพระสงฆ์ในทางตรงกันข้ามคือ มองว่าศาสนาควรมีหน้าที่ 2 ประการคือ ผดุงไว้ซึ่งสังคมอันดีงามและจะต้องเป็นผู้นำในการเรียกร้องและแสวงหาสังคมที่ดีกว่าในด้านพระสงฆ์จะต้องเข้าไปปรับรู้กับสภาพความเป็นจริงของสังคมเพื่อจะได้เข้าไปแก้ปัญหามาและพัฒนาเพราะถ้าพระสงฆ์ไม่สนใจหรือมุ่งโลกุตรธรรมอย่างเดียวแล้ว ก็เท่ากับว่าพระสงฆ์ขาดเมตตาธรรม กรุณาธรรมและไม่เอื้ออาทรต่อเพื่อนร่วมทุกข์ยิ่งพระสงฆ์ละทิ้งปัญหาของสังคมออกไปเท่าใด สังคมก็จะไม่มองเห็นความสำคัญของศาสนาและพระสงฆ์ออกไปเท่านั้น ประการสำคัญที่สุดควรจะมีการอบรมพระสงฆ์ให้มีความรู้เข้าใจในสภาพสังคม เน้นหนักในทางความเป็นผู้นำและมีความรู้ในการพัฒนาสังคม (ประเวศ วัชรี, 2525, หน้า

57-58) ก็มีแนวคิดไปในทำนองเดียวกันคือ ปัจจุบันพระสงฆ์ได้เปลี่ยนบทบาทจากพุทธเจตนาเดิม คือ สงเคราะห์ชาวโลกกลับกลายมาเป็นไม่เข้าใจและไม่สนใจความเป็นอยู่ของประชาชน ไม่เข้าใจเรื่องคนจน จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ทางสถาบันสงฆ์ควรกระตุ้นให้พระสงฆ์ได้เข้าไปมีบทบาทในสังคมไทย โดยเฉพาะสังคมชนบทให้มากยิ่งขึ้น

พระราชวรานี (2527, หน้า 66) ได้มีความเห็นอย่างเป็นทางการคือ ได้มองบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนออกเป็น 2 ทาง คือ

1. บทบาทหลักหรือบทบาทโดยตรงของพระสงฆ์ คือ การเป็นผู้นำชุมชนในทางจิตใจเสริมศีลธรรมสติปัญญาที่ถูกต้องแก่ชุมชน เป็นบทบาทที่สำคัญยิ่งเป็นรากฐานความเจริญความสุขของสังคมอย่างแท้จริง

2. บทบาทรอง ในบางกรณีอาจมีบทบาทอื่นที่พระสงฆ์อาจจำเป็นและควรเข้าไปเกี่ยวข้องในฐานะที่พระสงฆ์เป็นผู้รับแรงศรัทธาจากชาวบ้าน อาจแนะนำประชาชนในท้องถิ่นให้เห็นช่องทางในการพัฒนาทางด้านวัตถุที่เหมาะสม อาจเป็นผู้ประสานการรวมตัวของชาวบ้านในการพัฒนาและอาจให้วัดเป็นสถานที่รวมกลุ่ม เป็นต้น

เกี่ยวกับเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อสังคมนั้น อำนาง บัวศิริ ได้รวบรวมข้อคิดเห็นของบุคคลระดับต่างๆ ซึ่งกล่าวไว้ดังต่อไปนี้ (อำนาง บัวศิริ, 2528, หน้า 163-173)

พระมหาประยุทธ์ ปรุศโต กล่าวว่าวัดเป็นศูนย์กลางของสังคม เป็นศูนย์กลางที่รวมจิตใจของประชาชน ส่วนพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นตัวแทนของวัด เป็นผู้นำทางจิตใจของประชาชน เป็นศูนย์กลางรวมแห่งความเชื่อถือ การร่วมมือกัน เป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือให้บริการด้านนี้ แต่ที่สำคัญที่สุดคือความรู้สึกของประชาชนต่อพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นผู้ที่มีสติปัญญารอบรู้วิชาการต่าง ๆ ทุกอย่างเหนือกว่าประชาชนทั่วไป สามารถเป็นที่ปรึกษาแนะนำชาวบ้านเป็นเครื่องรักษาความเคารพนับถือได้ยิ่งยงมั่นคงยิ่ง

ไพรัตน์ เคชะรินทร์ กล่าวว่าสถาบันศาสนาสำหรับชนบทไทยนับได้ว่าเป็นที่ให้บริการที่มีความสมบูรณ์อยู่มาก โดยเฉพาะในสมัยก่อนวัดนอกจากทำหน้าที่ทางศาสนาแล้วยังทำหน้าที่เป็นโรงเรียนของชุมชน เพราะท่านเป็นครูสอนอย่างดี เอาใจใส่เป็นพิเศษยิ่งกว่าครูอาชีพในปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะท่านเป็นคนในหมู่บ้านเกิดและโตขึ้นมาในสิ่งแวดล้อมเดียวกับนักเรียน เข้าใจปัญหาของชุมชน มีความผูกพันกับชุมชนอย่างลึกซึ้งจนแยกไม่ออก ในบางแห่งจะเห็นว่าพระสงฆ์ท่านยังทำหน้าที่เป็นนายแพทย์ หรือจิตแพทย์อย่างดีที่สามารถรักษาโรคภัยไข้เจ็บของชาวบ้านให้หายได้เชื่อว่าโรคนั้นจะหายหากหลวงพ่อบุญคุณได้ใช้เวทมนต์หรือพรมน้ำมนต์ ซึ่งเป็นวิธีการรักษาด้านจิต

อานนท์ อาภาภิรมย์ กล่าวว่าพระซึ่งเป็นตัวแทนของวัดมีบทบาท เป็นผู้นำทางจิตใจของชาวชนบทในท้องถิ่น จึงเป็นหลักแห่งความยึดเหนี่ยวและมีส่วนร่วมอย่างสำคัญในการพัฒนาท้องถิ่นชนบท เช่น การสร้างโรงเรียน ศาลาประชาคม หรือการสร้างบ่อน้ำสาธารณะ

พระราชณัฐมณี กล่าวว่าการพัฒนาคือการทำให้เจริญขึ้น และทางพระพุทธศาสนา สอนให้พัฒนาจิตใจ ซึ่งเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ต้องไปพัฒนาจิตใจของประชาชน ให้ตื่นตัว ให้ก้าวหน้าทางธรรม เร่งให้เขาศึกษาธรรม เร่งให้เขาปฏิบัติธรรม เป็นการส่งเสริมความงามความดี การพัฒนาด้านจิตใจนั้น ต้องส่งเสริมให้มีการปฏิบัติประพฤติธรรมในชีวิตประจำวันเพื่อให้เกิดความสงบด้วยอำนาจธรรมอย่างแท้จริง เพราะถ้าคนเราเข้าถึงการปฏิบัติธรรมแล้วจะรู้คุณค่าของชีวิต รู้ว่าเกิดมาเพื่ออะไร อยู่เพื่ออะไร สิ่งใดงามอันควรทำนั่นคืออะไร พระสงฆ์ต้องช่วยเป็นคนฉลาด ให้คนก้าวหน้า ให้ใช้ปัญญาพิจารณาตัวเองให้มากขึ้น ให้อุบาสกอุบาสิกา มีศรัทธา มีศึล บริสุทธฺ์ ไม่ถ่อมมงคล ตื่นข่าว เชื้อกรรม เมื่อประพฤติธรรม ธรรมก็รักษาเราคุ้มครองเราให้พ้นภัย ทั่วประเทศ ะสี ได้เสนอความเห็นไว้ว่า พระสงฆ์นั้นช่วยเหลือสงเคราะห์ชาวบ้านในเรื่องต่างๆ มาแต่ไหนแต่ไรรวมทั้งเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วย วัดเคยเป็นศูนย์กลางของชุมชนเป็นโรงเรียน เป็นโรงพยาบาล เป็นศูนย์กลางของศิลปวัฒนธรรม ขณะนี้ทั่วโลกกำลังพูดถึง การสาธารณสุขเบื้องต้นหรือการสาธารณสุขมูลฐานว่าเป็นของดีและเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคมทุกสังคม การสาธารณสุขมูลฐานย้าที่การพัฒนา การช่วยตัวเองของบุคคล ครอบครัวและชุมชน บ้านกับวัดต้องพึ่งพาซึ่งกันและกันอยู่แล้วตามวัฒนธรรมไทย พระภิกษุสงฆ์และวัดจึงเป็นขุมกำลังและองค์กรที่จะช่วยพัฒนาประเทศตามแบบไทยๆ และแบบอินบนาขาของตนเองได้

บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน

จากอดีตจะเห็นว่า วัดและพระสงฆ์ได้แสดงบทบาทสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชน เนื่องจากชาวบ้านมองพระสงฆ์ว่า เป็นผู้ประพฤติธรรม มีความบริสุทธิ์ เป็นผู้เสียสละบำเพ็ญตนเพื่อประโยชน์ของประชาชนโดยบริสุทธิ์ใจ ที่สำคัญที่สุดคือความรู้สึกว่าพระสงฆ์เป็นผู้มีสติปัญญารอบรู้ในด้านวิชาการต่างๆเหนือชาวบ้านและสามารถให้คำแนะนำปรึกษาแก่ชาวบ้านได้เป็นอย่างดี จึงทำให้มีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและมั่นคงเสมอมา กลายเป็นผู้นำทางด้านชีวิตและจิตใจและวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน แต่ต่อมาเมื่อโครงสร้างทางสังคมมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น อำนาจของรัฐเพิ่มมากขึ้นพร้อมกับอำนาจและบทบาทของสงฆ์ลดลง คงเหลือเป็นเพียงผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น มีสถาบันทางสังคมแบบใหม่เข้ามารับบทบาทเดิมของวัดและพระภิกษุสงฆ์ไปเช่น โรงเรียน โรงพยาบาล เป็นต้น ทำให้ประชาชนเห็นห่างจากพระภิกษุสงฆ์มากขึ้น ภาพพจน์ที่ดีของพระภิกษุสงฆ์ในความรู้สึกของประชาชนก็ลดต่ำลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมเมือง อย่างไรก็ตามปัญหานี้ได้ส่งผลให้เกิดความตื่นตัวในหมู่พระภิกษุสงฆ์ที่จะพยายามฟื้นฟู

บทบาทและสถานภาพของตนในสังคมต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน และการที่จะสามารถดำรงสถานภาพของตนดังเช่นอดีตนั้น สิ่งที่สำคัญคือจะต้องเข้าไปมีบทบาทที่สามารถอำนวยประโยชน์แก่สังคมทั้งในทางโลกิยธรรมและโลกุตระธรรมคือต้องรับผิดชอบเกี่ยวกับปัญหาบ้านเมืองเอื้ออาทรต่อความทุกข์ยากของประชาชน โดยการพัฒนาจิตสำนึกของผู้คนในสังคมให้ตื่นขึ้น จากการใช้พุทธธรรมเป็นแนวทางคือ หลักพรหมวิหารและสังคหวัตถุ นอกจากนั้นการที่วัดและพระสงฆ์ มีบทบาทสำคัญในการเป็นสถานที่และเป็นผู้ถ่ายทอดหลักธรรม คำสอนให้แก่ประชาชนได้นำไปปฏิบัติแก่การที่จะประสบผลสำเร็จเพียงไรนั้น ขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพในการถ่ายทอดและศรัทธาที่ประชาชนมีต่อวัดและพระสงฆ์ ซึ่งพอจะสรุปบทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบัน ดังนี้

1) พระภิกษุสงฆ์กับการอบรมทางจริยธรรม

สังคมประกอบด้วย บุคคลแต่ละบุคคลจะอยู่กันโดยราบรื่นไม่ได้หากขาดจริยธรรม จริยธรรมเป็นเสมือนสายใยที่ยึดเหนี่ยวให้บุคคลอยู่ด้วยกัน โดยมีความยึดหยุ่นพอสมควร การยึดหยุ่นหมายถึงการให้อภัยกัน ไม่ถือของเขารองเราอย่างเคร่งครัดตรง ชุมชนที่ขาดจริยธรรมสังคมคือ หลักการที่ทำให้คนผูกพันกันย่อมมีแต่การวิวาทฉาวระส่ำระสาย จริยธรรมที่พระสงฆ์สั่งสอนที่เป็นไปเพื่อความราบรื่นของชีวิตชุมชนมีนานาประการเช่น ทิศ 6 และพรหมวิหาร 4 จริยธรรมบางอย่างได้ยังอยู่ในจิตใจคนไทยมานานแล้ว อันอาจจัดได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของอุปนิสัยของคนไทย คำสั่งสอนของพระภิกษุสงฆ์มีส่วนส่งเสริมลักษณะที่ดีให้มากยิ่งขึ้น และลักษณะที่เสียให้ลดน้อยลง แต่จะเป็นผลมากน้อยเพียงใดยากที่จะประเมินในขณะนี้ (พระมหาประยุทธ์ ปยุตโต, 2524 หน้า 18- 22)

พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ (2534, หน้า 236) ได้กล่าวในหนังสือชีวิตและงานของท่านปัญญาชนทักขุ ว่าท่านปัญญาชนทักขุตระหนักถึงความสำคัญของเยาวชนมาโดยตลอด ท่านเรียกร้องให้พ่อแม่เฝ้าเด็กเข้าหาธรรมะคือมาวัดกับพ่อแม่ทุกวันอาทิตย์หรือวันพระตามโอกาสจะอำนวย เคยกล่าวกับพระอาจารย์ผู้สอนทุกท่านว่า “แม้ว่าเด็กที่มาเรียนจะชุกชนบ้างเป็นธรรมดาของเด็กขอให้ตั้งใจว่าธรรมะที่เราปลูกฝังให้แก่เด็กในวันนี้ อาจจะมีผลมากสำหรับพวกเขาในอีก 20 ปีข้างหน้าได้” นี้ไม่ได้หมายความว่าธรรมะจะให้ผลช้า แต่ความหมายว่าในวัยเด็ก เด็กไม่ค่อยจะมีปัญหาสลับซับซ้อนมาก ความจำเป็นที่จะใช้ธรรมะมีน้อยแต่พอเติบโตเป็นผู้ใหญ่มีปัญหาต้องแก้มาก ตนเองได้สะสมความรู้ด้านธรรมะในวัยเด็กเอาไว้มากพอ พอเกิดปัญหาชีวิตมาๆ แทนที่จะหาทางแก้ปัญหามองที่ผิดเช่น หันเข้าหาอบายมุข ก็กลับระลึกถึงธรรมะที่ตนได้ศึกษามาแต่เด็กแล้วนำมาใช้ได้ทันทั่วทั้ง

2) บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ต่อปัญหาโรคเอดส์

พระอาจารย์ช้อยลงกต ดิถขปัญโญ ผู้อำนวยการโครงการธรรมรักษ์นิเวศน์ วัดพระบาทน้ำพุ ตำบลเขาสามยอด จังหวัดลพบุรี กล่าวกับสยามโพสต์ ฉบับวันที่ 4 มีนาคม 2536 ว่าเมื่อมีปัญหาสังคม พระภิกษุสงฆ์ย่อมจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งต้องมีการตระหนักว่าบทบาทพระภิกษุสงฆ์ควรจะดำเนินการอย่างไร สังคมไทยยึดติดอยู่กับพระภิกษุสงฆ์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเมื่อไรก็ปรึกษาหารือพระภิกษุสงฆ์ สังคมเห็นความสำคัญขอสถาบันนี้ เมื่อสังคมวิกฤติพระสงฆ์ต้องเข้ามาช่วยแก้ไขปัญหาในสังคม ฉะนั้นพระภิกษุสงฆ์ต้องเข้ามาบทบาทตรงนี้ คือ

- ก. พระภิกษุสงฆ์ต้องเป็นพื้นฐานในการชักจูงโน้มน้าวจิตใจของบุคคลในสังคม
- ข. พระภิกษุสงฆ์ต้องดูแลจิตวิญญาณ การรักษาศีลสมาธิให้ประชาชนมีจิตใจสงบสุข
- ค. ปัญหาสังคม ความทุกข์ พระภิกษุสงฆ์ทำหน้าที่บำบัดได้

3) บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาชนบท

สำหรับพระภิกษุสงฆ์นักพัฒนาในภาคเหนือมีหลักการพัฒนาชนบทแยกออกเป็น 2 แนวทางคือ มุ่งพัฒนาควบคู่ไปทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจแนวทางหนึ่ง และอีกแนวทางหนึ่งมุ่งเป็นเฉพาะการพัฒนาด้านจิตใจ ดังเช่นรายละเอียดต่อไปนี้ (สมบุญ สุธงษา, 2530, หน้า 62-64)

ก. การพัฒนาควบคู่ไปทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ

พระสงฆ์นักพัฒนากลุ่มนี้มีความเห็นว่า งานพัฒนาชนบทจะให้ได้ผลจริงจึงไม่ควรจะมุ่งพัฒนาด้านวัตถุหรือด้านจิตใจเพียงด้านเดียวแต่ควรจะไปพร้อม ๆ กัน จะพัฒนาด้านวัตถุให้มีความเจริญแต่ชาวชนบทยังไม่มีคุณภาพ ขาดจิตสำนึกในการอยู่ร่วมกันหรือจะมุ่งพัฒนาเฉพาะด้านจิตใจ ในขณะที่ชาวชนบทยังคอยอยากทุกข์ยาก ขาดแคลนสิ่งจำเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต ชาวชนบทจะไม่สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข จึงต้องพัฒนาด้านวัตถุและจิตใจให้เสริมซึ่งกันและกันอย่างไรก็ตาม พระสงฆ์นักพัฒนากลุ่มนี้ยังมีความเห็นที่แยกกันเป็น 2 ฝ่ายคือ ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าควรที่จะพัฒนาด้านจิตใจนำการพัฒนาด้านวัตถุ แต่อีกฝ่ายหนึ่งกลับเห็นว่าควรที่จะพัฒนาด้านวัตถุนำการพัฒนาด้านจิตใจ

ฝ่ายแรกก็พยายามให้เหตุผลสนับสนุนในหลายลักษณะที่น่าสนใจมาก คือเหตุผลของพระครูสุชาตวรคุณ วัดอินทร์ฐาน จังหวัดพะเยา ที่ว่า “ควรที่จะพัฒนาด้านจิตใจให้ชาวบ้านได้มีจิตสำนึกในด้านพัฒนามีความรักการทำงานและเห็นความสำคัญของการพัฒนา เพื่อให้คนสนใจและเข้าร่วมพัฒนาตนเอง โดยมีการพัฒนาด้านวัตถุประกอบด้วยเพื่อให้ชาวบ้านได้เห็น

ประโยชน์ของการพัฒนาชนบท แต่ทั้งนี้จะต้องมีจิตใจที่มีความสำนึกอยู่เหนือวัตถุ ไม่หลงมัวเมา อยู่ในวัตถุมากเกินไป โดยไม่รู้จักรู้อย่างการพัฒนา”

เหตุผลของพระครูมานัสสีทพิทักษ์ วัดโพธาราม จังหวัดพะเยา กล่าวว่า “การพัฒนา ควรจะพัฒนาด้านจิตใจให้ชาวบ้านพร้อมกับการพัฒนา ให้มีศรัทธา มีความเชื่อมั่นต่อตนเองแล้ว จึงจะดำเนินการพัฒนาด้านวัตถุ เพื่อเสริมสร้างอาชีพและเศรษฐกิจของประชาชน”

ฝ่ายหลังก็มีพระสงฆ์นักพัฒนาหลายท่านให้ความสนับสนุน อาทิพระครูมานิต บุญญาคม วัดห้วยไคร้ใหม่ จังหวัดเชียงราย กล่าวว่า “ควรจะพัฒนาด้านวัตถุโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ด้านเศรษฐกิจ ทั้งการพัฒนาอาชีพเกษตรกรรมและการพัฒนาอาชีพเสริมในช่วงฤดูแล้งเพื่อสกัดกั้น การลงไปทำงานในกรุงเทพฯ ของชาวบ้านเพื่อเสริมเศรษฐกิจของชาวบ้านได้พอสมควรแล้ว จะต้องพัฒนาด้านจิตใจของชาวบ้านเสริมเข้าไปให้เกิดความรักถิ่นเกิดของตน”

พระครูอุปถัมภ์ คณาภิรักษ์ วัดห้วยข้าวคำ จังหวัดพะเยา กล่าวว่า “ถ้าสามารถพัฒนา ให้ชาวบ้านมีความสมบูรณ์ทางวัตถุในการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานแล้ว จะช่วยเสริมให้การ พัฒนาด้านจิตใจเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น”

ข. เน้นการพัฒนาด้านจิตใจ

พระภิกษุสงฆ์นักพัฒนากลุ่มนี้เห็นว่า พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็น สิ่งที่มีเหตุผลแต่ประชาชนกลับไม่สนใจนำมาปฏิบัติและศึกษากันอย่างจริงจังทั้ง ๆ ที่พุทธศาสนามี หลักธรรมที่ช่วยดับทุกข์ได้ แต่ชาวพุทธกลับไม่เข้าใจหันไปหาแนวทางด้านวัตถุตามแบบตะวันตก เกิดสภาพที่ไม่รู้จริงเห็นจริงในคุณค่าของวัตถุ ถ้าหากสามารถเปลี่ยนแนวทางมาพัฒนาด้านจิตใจ กันอย่างจริงจังๆ สามารถปลูกฝังความสำนึกของชาวชนบทให้เข้าใจปัญหาและอยู่ร่วมกันอย่าง สงบสุขได้แล้วไม่ว่าจะพัฒนาอะไรก็ตามจะสามารถทำงานให้สำเร็จได้ไม่ยาก

พระมหาหจิตร สิริวัชโม วัดคงหนองเป็ด จังหวัดเชียงราย เป็นผู้ที่รณรงค์ และพัฒนาด้านจิตใจในทุกวิถีทางท่านมีความคิดว่า “การพัฒนา ควรจะเน้นการพัฒนาด้านจิตใจ ให้ชาวบ้านได้เข้าใจธรรมะของพระพุทธเจ้า เพื่อให้จิตใจสงบเข้าใจปัญหาที่มีความสำคัญในการอยู่ ร่วมกันอย่างสงบไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน”

อีกรูปหนึ่งที่น่าสนใจคือ พระราชสิทธิโสภณ วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา ท่าน เห็นว่า “การพัฒนาควรจะเน้นการพัฒนาด้านจิตใจเป็นสำคัญเพื่อให้ประชาชนสามารถประพฤติ และอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขสบายหากทุกคนมีศีลธรรมจริยธรรม ไม่หลงมัวเมาในอบายมุข จะทำให้ชีวิตทุกชีวิตในสังคมสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นสุข รวมทั้งสามารถช่วยกันแก้ปัญหา ต่างๆ ให้หมดไปได้ รู้จักที่จะใช้วัตถุที่จะเสริมคุณค่าของคนมิใช่ปล่อยให้วัตถุครอบงำความคิด และจิตใจของคนดังเช่นในปัจจุบัน”

ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาจึงนำเอาแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยทั้งในอดีตและปัจจุบันมาเป็นกรอบแนวคิดในการอธิบายให้เห็นถึงความพยายามของพระสงฆ์ในการฟื้นฟูรักษาสถานภาพและบทบาทของตนในการผู้นำทางปัญญาผู้นำทางจิตวิญญาณท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงไปของสภาพการณ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ซึ่งจะสำเร็จได้ในระดับไหนนั้น ขึ้นอยู่กับการยอมรับจากประชาชน และตัวพระสงฆ์ว่า จะสามารถเข้าใจสภาพปัญหาต่างๆ ของประชาชนและสังคมเพียงใด รวมทั้งความสามารถในการนำเอาองค์ความรู้ หลักธรรมและวิธีการต่างๆ ในการถ่ายทอดมาประยุกต์รวมกันอย่างเหมาะสมเพียงใด อีกทั้งความคิดเห็นที่แตกต่างกันในเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบทนั้นว่า จะเน้นพัฒนาทางด้านจิตใจหรือ จะเน้นพัฒนาทางด้านวัตถุพร้อมกัน ยังเป็นประเด็นปัญหาจึงต้องใช้พระครูโสภณปริยัติสุธีเป็นกรณีศึกษา

8. แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

โดยลักษณะธรรมชาติของสังคม จะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และการที่โครงสร้างทางสังคมสัมพันธ์เป็นระบบ ทำให้เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงต่อส่วนหนึ่ง ๆ ย่อมกระทบถึงสิ่งอื่น ๆ ที่จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงร่วมด้วย เพื่อให้เกิดภาวะสมดุลย์ (Redifield Brown อ้างใน ผ่องพันธ์ มณีรัตน์, 2521, หน้า 52 - 54) หากว่าสภาพแวดล้อมของชีวิตเปลี่ยนไปจากที่เคยเป็นอยู่เดิม วิธีการดำรงชีวิต คือ วัฒนธรรมก็ต้องเปลี่ยนไปเพื่อให้เข้ากับสภาพใหม่ที่เกิดขึ้น (ทั้งโดยตั้งใจและไม่ก็ตาม) ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนั้น อาจจะดีขึ้นหรือเลวลงหรือคงเดิมก็ได้ นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมไม่ได้เกิดจากสาเหตุใดสาเหตุหนึ่งเพียงอย่างเดียว เพราะมีปัจจัยหลายอย่างที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น อุดมคติ เทคโนโลยี ศาสนา เศรษฐกิจ ค่านิยม ฯลฯ ซึ่งอาจจะทำให้โครงสร้างของสังคมในระบะนั้นๆเปลี่ยนแปลงไปได้ ถ้ามีปัจจัยบางอย่างเปลี่ยนแปลงไป (สุพัตรา สุภาพ, 2538, หน้า 117)

สุพัตรา สุภาพ (รัชนีกร เศรษฐ, 2528, หน้า282) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันในสังคม รวมถึงการเปลี่ยนแปลงที่เห็นด้วยสายตาในลักษณะของวิธีการดำรงชีวิต หรือเรียกสั้นๆ ว่าการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ซึ่งมีผลสะท้อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ของบุคคลให้แตกต่างไปจากที่เคยเป็นอยู่มาแต่เดิม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นกระบวนการค่อยเป็นค่อยไปอย่างช้าๆ ใช้เวลายาวนาน หรืออาจจะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในเวลาสั้นก็ได้ (พ่องพันท์ มฉิรัตน์, 2521, หน้า 86) เสนอแนวคิดออกเป็น 3 กระแสหลัก ได้แก่

1. แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องสมดุลของ โครงสร้างและหน้าที่ของสังคม แนวคิดนี้ถือว่าหน้าที่ของสถาบันต่าง ๆ ในสังคมและวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกัน ถ้าเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในส่วนใดส่วนหนึ่งแล้ว ก็ย่อมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในส่วนอื่นๆต่อไป นอกจากนี้แล้วส่วนประกอบต่างๆ ภายในสังคมอาจเกิดการขัดแย้งกันเองได้ เมื่อเกิดความขัดแย้งกันแล้วก็จะส่งผลทำให้เกิดตึงเครียด ซึ่งความตึงเครียดดังกล่าวนี้เองทำให้เกิดแนวคิดที่แตกต่างกันหลายแบบซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงจากเดิมเล็กน้อยจนถึงมากขึ้น แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมจะเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ก็ตาม แต่การเปลี่ยนแปลงนั้นก็มักมีกระบวนการบางอย่างเกิดขึ้น เพื่อรักษาวัฒนธรรมเดิมเหมือนกัน การเกิดกระบวนการเหล่านี้ทำให้การเปลี่ยนแปลงเป็น ไปอย่างล่าช้าจากเดิม

2. แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องตัวกำหนดทางเศรษฐกิจ แนวคิดนี้เป็นการใช้แนวคิดของมาร์กซ์ (Marx) โดยอธิบายว่ารูปแบบของการผลิตหรือวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการผลิตเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตมนุษย์เพราะ โครงสร้างทางเศรษฐกิจเป็นพื้นฐานของ โครงสร้างด้านสังคม การเมือง ศาสนาและค่านิยมโดยทั่วไป ไม่ใช่สามัญสำนึกของมนุษย์ที่เป็นตัวกำหนดลักษณะการดำเนินชีวิต ดังนั้น เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงในพื้นฐานทางเศรษฐกิจแล้ว การดำเนินชีวิตของคนในสังคมก็ย่อมเปลี่ยนแปลงไปด้วย

3. แนวคิดเกี่ยวกับการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นกระบวนการที่สืบเนื่องกันไป ไม่ว่าจะเป็นจากอาณาเขตหนึ่งไปยังอีกอาณาเขตหนึ่ง เช่น จากสังคมเมืองสู่สังคมชนบท เรื่องของการอุปโภค บริโภค ระบบความคิดต่าง ๆ ประเพณีวัฒนธรรมใหม่ ๆ ที่หลั่งไหลเข้ามาเพื่อปรับเปลี่ยนในสิ่งที่มีอยู่เดิม ซึ่งทำให้บางส่วนยังคงอยู่สามารถต่อต้านได้ แต่บางส่วนล้มสลายไป

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2528, หน้า 203) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น ย่อมจะเกิดขึ้นได้ทุกยุคทุกสมัยและทุกสังคม ในสมัยโบราณนั้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นไปอย่างเชื่องช้าทั้งนี้เพราะสิ่งประดิษฐ์คิดค้นในสังคมมีน้อย การสื่อสารยังไม่เจริญเหมือนปัจจุบันตลอดจนการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม(cultural diffusion) ก็เป็นไปไต่ยาก ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในปัจจุบันเป็นไปอย่างรวดเร็วและสม่ำเสมอ สืบเนื่องมาจากการคิดค้นสิ่งประดิษฐ์ใหม่ๆ ความเจริญของระบบสื่อสาร โทรคมนาคม ความเติบโตหรือความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ตลอดจนการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมก็เป็นไปได้สะดวกขึ้น

ทั้งนี้ มัวร์ (Wibert E. Moore อ้างในศิริลักษณ์ ตนะวิไชย, 2535) ได้เสนอข้อสรุปเกี่ยวกับธรรมชาติ ของการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันว่ามีลักษณะดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงในสังคมหรือวัฒนธรรมใดๆ จะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและเกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอและเป็นปกติ
2. การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างโดดเดี่ยว แต่จะมีผลกระทบอย่างต่อเนื่องทั้งในด้านเวลาและพื้นที่
3. เมื่อการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นได้ทุกหนทุกแห่งจึงสามารถก่อให้เกิดผลกระทบต่อเนื่องไปยังทุกหนทุกแห่งได้ในทำนองเดียวกัน
4. ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นเสมอ ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการวางแผนหรือเป็นผลกระทบจากการเสนอนวัตกรรมใหม่
5. เทคโนโลยีทางด้านวัตถุและความคิดทางด้านสังคมใหม่ มีการขยายตัวและเผยแพร่ออกไปอย่างรวดเร็ว ก่อให้เกิดผลกระทบที่สะสม
6. การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะส่งผลกระทบอย่างกว้างขวางต่อบุคคลและสังคม เนื่องจากโอกาสที่บุคคลจะติดต่อกันอย่างใกล้ชิดมีมากขึ้น และไม่มีใครที่จะหลบเลี่ยงผลกระทบดังกล่าวได้

จากแนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม มีแนวคิดที่แตกต่างกันแต่ยังมีความสัมพันธ์กันอยู่ การศึกษาต้องการวิเคราะห์ประเมินการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่าเกี่ยวข้องกันอย่างไร โดยมุ่งอธิบายปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลงในสังคม โดยเฉพาะเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงแนวคิด คุณค่า ค่านิยมและวิถีปฏิบัติของคนในสังคม อันเป็นเหตุเนื่องมาจากการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ การแพร่กระจายวัฒนธรรม การรับเอาวัฒนธรรมใหม่ ๆ และส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านโครงสร้างของสังคมได้แก่ กลุ่ม สถาบัน องค์กร ความสัมพันธ์ของคนภายในสังคม วิถีชีวิตของคนสังคมและอื่นๆ เปลี่ยนไปจากเดิมที่เคยยึดถือหรือปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความสอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

4. แนวคิดเกี่ยวกับการสงเคราะห์ชุมชน

การสงเคราะห์เป็นศาสตร์และศิลป์ ในการช่วยเหลือผู้ประสบความทุกข์ยากเดือดร้อนที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ ให้มีความสามารถในการแก้ไขปัญหา ทั้งโดยการนำเอาทรัพยากรที่มีอยู่มาใช้เพื่อบรรเทาความต้องการและปัญหาจากการใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ โดยยึดแนวทางเกี่ยวกับ การเชื่อในคุณค่าและยอมรับในศักดิ์ศรีของมนุษย์ว่าบุคคล ครอบครัวยุคน

หรือชุมชน สามารถที่จะเจริญเติบโตเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้และเปิดโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วมในการสงเคราะห์ ทั้งนี้ในการสงเคราะห์ใด ๆ ควรคำนึงถึงค่านิยมดังนี้

1. เชื่อในคุณค่าและศักดิ์ศรีของมนุษย์โดยไม่เลือกชั้น วรรณะ เชื้อชาติ และศาสนา
2. เชื่อว่าบุคคล ครอบครัว กลุ่มหรือชุมชนสามารถที่จะเจริญเติบโตและเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้
3. เชื่อว่าผู้รับบริการตัดสินใจได้ด้วยตนเอง
4. ขอมรับในตัวผู้รับบริการและระบบของผู้รับบริการ
5. ให้ผู้รับบริการมีความสามารถยืนหยัดด้วยตนเองได้
6. ให้ผู้รับบริการมีส่วนร่วม

ขณะเดียวกันเพื่อให้การปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์บรรลุเป้าหมายมีประสิทธิภาพนั้น ควรจะคำนึงถึงหลักการของการมุ่งที่จะช่วยเหลือผู้รับบริการให้สามารถช่วยเหลือตนเองได้ (Help them to help themselves) ซึ่งหมายความว่าผู้รับบริการและผู้ให้บริการต้องทำงานร่วมกันในกระบวนการแก้ไขปัญหาหรือกระบวนการช่วยเหลือด้วย (นงลักษณ์ เทพสวัสดิ์, 2540, หน้า 19 - 29) และในกระบวนการปฏิบัติงานด้านสังคมสงเคราะห์ต้องประกอบด้วยดังนี้

1. การศึกษาข้อมูลของผู้รับบริการ โดยละเอียดจากการสัมภาษณ์ การเยี่ยมบ้านและการดูสถานะแวดล้อมของผู้รับบริการ
2. การวินิจฉัยหรือประเมินปัญหา
3. การวางแผนให้ความช่วยเหลือ
4. การลงมือให้ความช่วยเหลือ
5. การติดตามและประเมินผล
6. การสิ้นสุดการให้ความช่วยเหลือ

ซึ่งแนวคิดต่างๆ เกี่ยวกับการสงเคราะห์ดังกล่าวนี้ ผู้ศึกษาได้นำมาใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์การสงเคราะห์ชุมชนกรณีปัญหาโรคเอดส์ โดยบทบาทของพระสงฆ์ว่ามีรูปแบบวิธีการและเทคนิคในการดำเนินการสอดคล้องกับหลักวิธีการของการสงเคราะห์เช่นไร

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม

สมชาย เหล็กเพชร (2538, หน้า 79-81) รายงานว่า อุดมการณ์ของการพัฒนาของพระภิกษุสงฆ์กลุ่มสังฆพัฒนาชุมชนล้านนาเกิดจากการยึดมั่นในพุทธบัญญัติที่กำหนดให้พระสงฆ์ตระหนักถึงบทบาทและความรับผิดชอบในการทำประโยชน์เพื่อสังคมส่วนรวมและจากภูมิหลัง

ทางสังคมเดิมของพระสงฆ์ส่วนใหญ่ที่มาจากครอบครัวคนยากจนในชนบท และยังคงอาศัยอยู่ในชุมชนนั้น ได้พบเห็นสภาพความด้อยโอกาสของสังคมในชนและมีความปรารถนาจะทำประโยชน์เพื่อชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ ส่วนแนวคิดในการทำงานมีลักษณะที่หลากหลายและขึ้นอยู่กับประสบการณ์ในชีวิตและลักษณะสภาพแวดล้อมของชุมชนที่พระภิกษุสงฆ์แต่ละรูปอาศัยอยู่แต่ก็มีลักษณะร่วมกันในเรื่องของความเรียบง่ายและสามารถปฏิบัติได้ โดยการนำเอาหลักคำสอนและธรรมะในพระพุทธศาสนามาหลอมรวมกับประสบการณ์ที่พบเห็นในสังคมรอบตัวภายนอกวัด โดยคาดหวังว่าชาวบ้านจะสามารถพัฒนาไปสู่ความสามารถในการพึ่งตนเอง

สมบูรณ์ สุขสำราญ และพลศักดิ์ จริยไกรศิริ (2526, หน้า 11-48) ได้ศึกษาถึงบทบาทการพัฒนาชนบทของพระภิกษุสงฆ์พบว่าการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ช่วยให้พระสงฆ์สามารถรักษาสถานภาพและบทบาทของตนไว้ได้ในขณะที่สังคมเศรษฐกิจและการเมืองเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว รวมทั้งจิตสำนึกทางการพัฒนาและความรู้สึกในการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วยที่มีความแตกต่างกัน บทบาทการพัฒนาชนบทของพระภิกษุสงฆ์จะสำเร็จได้เพียงใดขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของวัดและพระสงฆ์ในฐานะที่เป็นศูนย์รวมความศรัทธาแน่นถือของประชาชนและความสามารถในการประยุกต์หลักธรรมมาใช้ในการชักนำประชาชน ให้เข้าร่วมสร้างสรรค์กิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน แต่เรื่องทีละคนผู้วิจัยข้างต้นได้ตั้งประเด็นปัญหาก็คือ พระสงฆ์จะมีทัศนคติต่อการพัฒนาชนบทอย่างไร การกระทำของพระสงฆ์เหมาะสมสอดคล้องกับปัญหาของชนบทในปัจจุบันหรือไม่และจะบริหารโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ได้หรือไม่ ทั้งนี้เพราะสภาพงานของพระภิกษุสงฆ์พัฒนาชนบทที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ยังมีลักษณะที่ต่างคนต่างดำเนินงานจะมีการประสานงานแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและช่วยเหลือซึ่งกันและกันบ้างภายในกลุ่มเล็กๆ ทิศทางและแนวทางของงานพระภิกษุสงฆ์พัฒนาชนบทจึงยังค่อนข้างสับสนไม่ชัดเจน โดยขึ้นอยู่กับศักยภาพความรู้ความสามารถทัศนคติและอุดมการณ์การพัฒนาชนบทของพระภิกษุสงฆ์แต่ละท่านเป็นสำคัญ

พินิจ ลาภนนท์ (2529) ได้ศึกษาถึงบทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบทพบว่าปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้พระสงฆ์เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาชนบทคือ การได้พบเห็นปัญหาและความยากจนของชาวบ้านจึงต้องการเข้ามาแก้ไข โดยมีการดำเนินการในลักษณะของการเป็นผู้สงเคราะห์พัฒนา ผู้นำการพัฒนา ผู้ประสานงานและการเป็นที่เล็งในการพัฒนาและพบว่าพระสงฆ์ส่วนใหญ่อยู่ในบทบาทของการเป็นผู้นำ ชาวบ้านมีส่วนร่วมน้อยทำให้เป็นการพัฒนาที่ยังไม่สามารถนำไปสู่การพึ่งตนเอง ในลักษณะเช่นนี้ความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการพัฒนาจึงขึ้นอยู่กับความรู้ความสามารถของพระสงฆ์เป็นสำคัญ

จิเกฮารุ ทานาเบ (2529) ได้ศึกษาเรื่องนุ่งเหลือง-นุ่งดำ ตำนานของผู้นำชาวนาแห่งล้านนาไทย พบว่า กระบวนการหล่อหลอมอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของพระจะสำเร็จได้ภายใต้เงื่อนไขพิเศษของสิ่งแวดล้อมทางสังคม ทำให้เกิดเป็นพลังทางสังคมที่แฝงอยู่โดยเฉพาะในกระบวนการทางสังคมที่มีการเคลื่อนไหวของอำนาจที่แตกต่างไปจากอุดมการณ์ของรัฐเพื่อนำไปสู่สังคมในอุดมคติ ทั้งนี้ภาพของสังคมอุดมคติจะเกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวของอำนาจศักดิ์สิทธิ์ โดยจะปรากฏเป็นขบวนการฟื้นฟูศาสนา ซึ่งจะทำให้เกิดกระแสการสามัคคีขึ้นในสังคมชาวนา จนสามารถประสบความสำเร็จในการจัดการต่างๆ และพลังทางสังคมที่เกิดขึ้น เกิดจากการปฏิเสธความคิดที่ให้ความชอบธรรมต่ออำนาจทางการเมือง จนกลายเป็นอำนาจที่ต่อต้านอำนาจส่วนกลาง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า การสร้างสังคมอุดมคติเกิดจากการมองเห็นภาวะวิกฤติของสังคม ทั้งนี้โดยใช้การแปรอำนาจศักดิ์สิทธิ์ให้เป็นความยุติธรรมในระดับการเมือง โดยเชื่อมประสานการปฏิบัติธรรมกับการใช้อำนาจทางการเมือง

ซึ่งผลงานวิจัยต่างๆ ดังกล่าว สามารถอธิบายให้เห็นถึงบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนและจะเห็นได้ว่าการบทบาทของพระสงฆ์นั้น ได้มีความแตกต่างกันและเหมือนกันอยู่เป็นบางส่วนเช่น คุณสมบัติของพระสงฆ์ ลักษณะความเป็นอยู่ การจัดการของพระสงฆ์ กับการจัดการอำนาจรัฐ ซึ่งเป็นประเด็นต่างๆ จะใช้ในการวิเคราะห์กรณีพระครูโสภณปริยัติสุธี และยังไม่ได้มีการชี้ประเด็นให้เห็นถึงกระบวนการที่พระสงฆ์ใช้ในการสงเคราะห์ชุมชนอย่างชัดเจน